

Людмила Студьонова

ДОЛЯ ЛЮДИНИ В ОДНІЙ АРХІВНІЙ СПРАВІ ЯК ДЗЕРКАЛО ПОЛІТИКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

У статті розповідається про згуртування селян Борзнянського району Чернігівської області для протидії колективізації та знищення так званих куркулів, до яких, за висновком місцевої влади, належав малописьменний селянин Гаврило Терентійович Савченко (1888 – 23.01.1931) – уродженець села Головеньки, член Головеньківської контрреволюційної організації «Повстанком України». До 2018 року достовірна інформація про його долю після арешту не була відома. Звернення до ГДА СБУ дало позитивний результат. Надано електронну копію справи Г. Т. Савченка, розсекречення якої відбулося у 2011 році. Автором проаналізовано матеріали цієї справи і зроблено відповідне резюме. Розкрита таємниця загибелі ще однієї людини з мільйонів жертв сталінської політики колективізації в українському селі.

Ключові слова: повстанські формування, Головеньківська контрреволюційна організація «Повстанком України», надзвичайні комісії, Г. Т. Савченко, уповноважений ГПУ Резніченко, обвинувальний висновок.

У фондах Галузевого державного архіву СБУ та архіву управління СБУ в Чернігівській області зберігаються матеріали антибільшовицького руху колишньої Чернігівської губернії. Вони дають уявлення про те, що репресовані фігуранти справ служили у ворожих більшовикам арміях, перебували в повстанських формуваннях унерівських отаманів Ангела, Галаки, Кузнецова, Ромашки, Шекери, Мехеда, Салька. Архівні документи свідчать, що з 1917 р. на Чернігівщині існували численні антирадянські осередки «Союзу хліборобів-власників», «Вільного козацтва», «Повстанкому визволення України», «Штабу Лівобережних сил України», в яких брали активну участь селяни Борзнянського району. Ними створювалися антибільшовицькі загони самооборони.

Губернські надзвичайні комісії (ГНК), треба визнати, не без успіху боролися з такими контрреволюційними елементами. Так, 31 травня 1921 року Харківська ГНК ухвалила постанову про покарання на смерть трьох жителів Борзни (ім'я одного з них відоме – Григорій Данилович Горбач), які в 1919 році перебували в місцевому загоні унерівського отамана Шекери, а потім служили в арміях генерала Денікіна і барона Врангеля¹. Їхньому землякові Івану Тимофійовичу Лиману пощастило більше. Збереглися з 1919 року слідчі матеріали, які розкривають його участь у місцевому антибільшовицькому селянському повстанні, перебуванні в загонах отаманів Шекери й Ангела. Іван Лиман страчував більшовицьких активістів. Постановою колегії Чернігівської ГНК він був засуджений до розстрілу. Під час виконання вироку йому вдалося втекти. Тривалий час переховувався, а потім добровільно вступив до Червоної армії. Після демобілізації проживав легально. Івана Лимана викрили в 1924 році. Однак незабаром смертну кару замінили на п'ять років позбавлення волі із суворою ізоляцією. А потім звільнили з-під варті, оскільки з моменту скоєння ним

¹ Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): анот. покажч. арх. кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіон. органів СБУ. Харків, 2015. С.11, 140.

злочину минуло понад п'ять років². Жителя Борзни Іларіона Абрамовича Луценка заарештували як учасника місцевого антибільшовицького збройного повстання 1919 року і члена «Вороньківської банди» – сотні армії УНР, сформованої жителями села Вороньків Бориспільського району Київської області та кількох навколишніх сіл на чолі із сотником Іваном Черпаком. Ще Іларіона Луценка звинуватили у причетності до вбивства трьох міліціонерів у 1920 році. Його засудили до розстрілу. Життя Луценку зберегли тим, що на п'ять років відправили до одного з таборів ГУЛАГу³. Жоден із числа цих осіб згодом не був реабілітований.

Найдієвішою підпільною організацією 1920 р. в Борзнянському районі був «Штаб Лівобережних сил України». Один з його осередків перебував у селі Головеньки, ліквідація якого мала місце, скоріше за все, влітку 1930 року. За рік до цього розпочалася насильницька кампанія суцільної колективізації. Цьому сприяла стаття Сталіна «Рік великого перелому», автор якої переконував, що в країні рад селяни є активними учасниками масового колгоспного руху. Після публікації сталінських «рекомендацій» були затверджені плани ВКП(б): у 1930–1931 рр. перетворити більшість господарів на колгоспників. У січні 1930 року чекісти розробили спеціальну операцію з депортації найзаможніших селян. Були задіяні тисячі бійців військ ОГПУ. Людей насильно заганяли в колгоспи. Тих, хто не підкорювався, заарештовували, розстрілювали або висилали туди, «*куда Макар телят не гонял*». Відсотки колективних господарств зростали паралельно соціальній напрузі на селі. До насильницьких дій щодо вступу в колгоспи додалися закриття церков і переслідування священників Української Автокефальної Православної Церкви. Одних відправляли до сталінських таборів або розстрілювали, інших залякували. І тим не менше, на Чернігівщині відбувався рух за незалежну УАПЦ.

Протодиякон Василь Потієнко* як один з провідних учасників цього руху згадував: «*1921 року я був учасником Першого Собору Української Автокефальної Православної Церкви, що відбувся 14–30 (1–16) жовтня в Софійському Соборі в Києві. До Собору треба було провести загальні збори по українських парафіях для вибору делегатів на Собор. А де ті парафії українські? Нема. А кого вибрати делегатами? Не знаю. Почув про моє призначення дяк Сосницької церкви Федір Іванович Музалевський. ... запропонував мені побувати в с. Головеньках, де священник о. Максим Савченко – українець, який був присутній на з'їзді церковному в Києві в травні 1921 р., у великій дружбі з українцями-священниками на Борзениччині, між іншим, з молодим благочинним о. Іваном Єфимовським. Транспортних засобів у нас, крім власних ніг, не було, і тому пішли до Головеньки пішки (27 км). І не шкодували, бо почули там багато нового й цікавого, і побачили на власні очі богослужбові книжки українською мовою, і почули на власні вуха Службу Божу українською мовою. Хоча не вподобалася нам нерішучість і невиразна поведінка о. Максима Савченка: з одного боку, він приєднався до УАПЦ, що творила церковну революцію і боролася з єпископами московської Церкви на Україні, а з другого – боявся тих єпископів, і страшно мучився, чекаючи на завтрашній день єпископа Новгородсіверського Іоанна, а єпископ той саме і їздив для того, щоб зберегти пастирів і паству від українсько-автокефальної безпеки»⁴.*

Така поведінка отця Максима з позицій сьогодення, коли збігло майже сто років, деякою мірою зрозуміла. У Головеньках відбувалася руйнація заможних селянських

² Там само. С.15, 160–161.

³ Там само. С. 157–158.

* Василь Потієнко (1898 – 1945) – протодиякон Української Православної Церкви (1919 – 1937), а також в Райхскомісаріаті Україна та Німеччині. Народився в Сосниці. Закінчив Чернігівську духовну семінарію і Київський університет св. Володимира. На Сосниччині заснував 20 парафій УАПЦ. Двічі арештовувався органами НКВС – у 1926 й 1934 рр. Перебував у таборі Республіки Комі. 1939 р. повернувся в Україну. У 1941 р. став керуючим справами Єпархіального управління УАПЦ у Харкові. 1943 р. емігрував до Німеччини. Помер від отриманих ран унаслідок авіаційного бомбардування, коли з Веймару повертався до Берліна.

⁴ На шляху до першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору: спогади протодиякона Василя Потієнка // Мартирологія українських церков. Торонто-Балтимор, 1987. Т.1. С. 99–100.

господарств (куркулів). Це лише був початок тієї страшної епохи, яка увійшла в історію України як колективізація і Голодомор. Одночасно радянська влада скасувала віру в Бога. На селі спочатку з'явилося товариство спільної обробки землі, яке об'єднало бідноту. Але нічого путнього з цього не вийшло. Так само, як і з комуні. Виникли борги. Аби їх покрити, вирішили змусити заможного селянина поділитися з ближніми. А він не бажав ділитися. Тоді була застосована сила. Паралельно чекісти здійснювали облави на повстанців під командуванням отаманів Шекери (колишній начальник Борзнянської повітової міліції), Салька й Мехеда, яких підтримували селяни повіту. Голод прийшов одночасно з розгортанням руху за незалежну УАПЦ. Тому побоювань у о. Максима Савченка було безліч. Великий український поет Павло Григорович Тичина в 1921 році написав страшний вірш про Голод під назвою «Загупало в двері прикладом...». В одну селянську хату, де жила вдова молода, з гуркотом увійшли озброєні люди. І от що вони побачили: *«Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається тихо. // Горщик витягають із печі, в нім скрючені пальчики видно. // Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається чудно. // Знаходять одрізані ноги, реберця, намочені в цебрі, // і синю голівку під ситом, що вже почала протухати. // Стоїть молодиця – ні з місця – і тільки всміхається страшно»*. Пояснила, що дуже їсти хотіла. Показала, як полоснула по синочку. Не плакала, бо не могла. Лише билася головою об піл. *«Солдати підводять нещасну, її освіжають водою. // А писар все пише, все пише – та сльози писарь заважають»*.

Перші драми розкуркулення в селі Головеньки Борзнянського району, що торкнулися й Гаврила Терентійовича Савченка, спостерігаються в 1919 році. Чи був він у родинних стосунках з о. Максимом, встановити не вдалося, як і подальшу долю священика. У Галузевому державному архіві СБУ в Києві зберігається справа за №67093фп, том №509, де зосереджені матеріали на Гаврила Терентійовича Савченка. Заведена після його арешту, який стався 21 серпня 1930 року. Усього 13 документів на 20 аркушах, які дають точну картину того, що відбулося з працелюбним, заможним селянином, народженим у 1888 році в селі Головеньки Борзнянського району. З довідки за підписом голови Головеньківської сільради від 28 грудня 1930 року дізнаємося, що в 1919 році за Гаврилом Савченком було 19 десятин землі (20,8 га), 5 голів рогатої худоби, 3 коней, дрібний інвентар, молотарка, січкаря (механічне знаряддя для подрібнення рослинних кормів на годівлю худоби, птиці), хата, клуня, 3 сараї, комора. Гаврило Терентійович був одружений, мав дітей, але дані про них у матеріалах відсутні. Після першої хвилі розкуркулення 1919 року за Савченком залишили 10 десятин землі, 2 голови рогатої худоби, 1 коня, 6 будівель.

На Борзнянщині почали діяти осередки збройних формувань Вільного козацтва (на Чернігівщині їх очолював Дорошенко) та повстанці отамана Шекери. Як сказано в довідці голови сільради, Гаврило Савченко в бандах (так називали повстанців) не перебував, але мав тісний зв'язок з бандою Денікіна (?). Надавав їм матеріальну допомогу (?). Друга хвиля розкуркулення накопила на родину Савченка в 1930 році. Попри те, що господар справно виплачував сільгосподатки, у 1929 році – 215 руб. 85 коп., у 1930 році – 268 руб., його позбавили виборчих прав за експлуатацію найманих робітників. Така доля чекала й на інших заможних селян. Чи дійсно Гаврило Савченко використовував наймитів? Серед документів у справі такі підтвердження відсутні.

Необхідно зауважити, що за півроку до арешту Гаврила Терентійовича 2 березня 1930 року газета «Правда» опублікувала статтю Сталіна «Запаморочення від успіхів. До питань колгоспного руху», яка стала керівництвом для посадовців на місцях. «Вождь народів» зробив наголос на тому, що партія вже обрала головну ланку колгоспного руху в системі колгоспного будівництва. Це ні товариства зі спільної обробки землі, ні комуні, які не набули масового характеру. Головною ланкою Сталін визначив сільськогосподарську артіль. Саме вона є найдоцільнішою формою розв'язання зернової проблеми, а також тваринництва, технічних, спеціальних культур, котрі дають сировину для промисловості. На місцях, наголошувалося в статті, з'явилися керівники, які вимагають за три дні підрахувати все поголів'я домашньої птиці, встановити посаду спеціальних командирів для підрахунків і спостережень, командувати соціалістичним

боєм, не залишаючи постів, і зажати всю артіль у кулак. Це було неприпустимо, адже колгоспи створюються лише добровільно. Сталін назвав таку політику керівництва колгоспом політикою його руйнування й дискредитації. Необхідно було покласти край подібним настроям. У цих словах він проявився як Вельзевул – соратник Сатани-Люцифера, глава злих духів або демонів, здатний спокушувати довірливих людей своєю начебто щирістю й турботою. Йому повірили селяни, навіть деякі повстанці, відмовившись від боротьби, повернулися до рідних місць. А ретиви партійці в регіонах між рядків прочитали справжні наміри Сталіна й розпочали рішучий наступ на куркулів, аби зламати їхній опір і ліквідувати як клас. Міліція, увесь каральний апарат був до їхніх послуг. Гнали до ста відсотків колективізації.

У відповідь майже всі села Борзнянського району були охоплені стихійними виступами селян (на жаргоні чекістів – «волинками»), які подекуди супроводжувалися фізичними розправами над більшовицьким керівництвом. Однак Гаврило Терентійович не брав активної участі в цих виступах. На допиті 4 вересня 1930 року він розповів, що в 1929 році першим обмолотив хліб і відвіз його на зсипний пункт. Місцеві образилися на Савченка. А Яків Шкорбат (за ним полювали чекісти як за керівником Головеньківської антирадянської організації) назвав його «бідняцьким підлизом». Гаврило Терентійович показав, що в групі Шкорбата був Петро Трифонович Устименко, висланий із села. Більше нікого, за його словами, він не пам'ятав. Синів Шкорбата не знав. Себе винним на тому допиті не визнав.

У справі є короткий звіт за підписом чекістського інформатора на ймення «Одинокий». Гаврило Терентійович перебував у ДОПРІ (будинок попереднього ув'язнення) разом із цією людиною, якій почав довіряти. Зізнався йому, що є членом Головеньківської контрреволюційної організації. Слідчий наполягав, за словами Савченка, аби він назвав імена всіх членів, хто не був ще заарештований. Але Гаврило Терентійович цього не зробив. Попередив усіх, що їх оточують сищики і щоб вони були обережними. Йому також було відомо, що в Краснопіллі є така ж організація, але імені керівника він не назвав. Можна припустити, що від «Одинокого» Савченко дізнався, що Яків Шкорбат зник.

Матеріали справи не дають можливості впевнено сказати, що слідчий використав повідомлення свого інформатора, коли допитував Гаврила Терентійовича. Із тексту протоколу можна припустити, що Савченко під певним тиском вирішив говорити. Він показав, що організація побудована за системою трійок. Залучалися троє вірних людей, аби вони зі свого боку створили інші трійки. Савченко, з його слів, завербував Малафію Матяш, Григорія Матяша та Якова Пилипенка. Ця група мала обріз і 50 набоїв, а Гаврило Терентійович – наган і 63 набої. Викликає подив, чому такі речові докази не відображені у справі Савченка як фотоматеріал. І взагалі, чи вдалося слідству їх вилучити під час арешту Гаврила Терентійовича. Від Якова Шкорбата він чув, що канцелярія Головеньківської організації та ще семи сіл знаходиться в Коропі. Нею опікується літній чоловік, ім'я якого Яків не назвав. Йому передається вся необхідна інформація. Людина на прізвище Щетинник привезла Шкорбату 3 нагани й 50–60 гвинтівок. Він наказав без нього цю зброю нікому не видавати.

Слідчий Резніченко на кілька днів залишив Гаврила Савченка у спокої. 2 грудня 1930 року він допитав підслідного Іллю Олександровича Єременка. Той засвідчив, що під час розкуркулення Яків Шкорбат та його син Сергій висловлювали своє незадоволення радянською владою. Одного разу Яків привіз зерно на млин, який раніше належав Єременку та його брату. Після розкуркулення обидва працювали на колишньому своєму млині. Присутні кепкували із Шкорбата, мовляв, мало зерна вирішив змолоти. А він обурився, закричав, що у нього все забрали, сім'я голодує. Сергій підтримав батька. Закликав усіх розкуркулених об'єднатися в загін, в якому людей сто набереться по Головеньківській сільраді, й чинити опір колгоспам. Ілля Єременко назвав двадцять імен розкуркулених. Третім у списку, складеному слідчим, стояло прізвище Гаврила Терентійовича Савченка. Де збиралися змовники, підслідний не знав. Від селянина Андрія Коротича в 1924 чи 1925 році він почув, що Яків Шкорбат був пов'язаний з ГПУ. Підслідний у цьому переконався сам, коли

його заарештували на базарі в Борзні, куди він приїхав для продажу деяких овочів, а міліція вирішила, що він утік із села. І от у райвідділку підслідний несподівано побачив Якова Шкорбата. Подумав, що й він заарештований. Але почув: «*Мене в ГПУ викликають не так, як вас. Інакше. Так треба*». Ось чому Ілля Єременко впевнився в тому, що його односелець працює на чекістів.

За тиждень, 10 грудня 1930 року, допит Гаврила Савченка відновився. З чого розпочався діалог між слідчим і підсудним, невідомо. У протоколі допиту лише детальні відповіді Гаврила Терентійовича. Проте можна припустити, що Резніченко розпитував про діяльність контрреволюційної організації в Головеньках і питання було поставлено так, що Савченко здогадався – слідчому багато про що відомо. Гаврило Терентійович послався на свою стомлюваність і попросив дозволу відповідати окремими епізодами. Зізнався, що має відомості про контрреволюційну організацію «Повстанком визволення України», членом якої він є за пропозицією Шкорбата з липня 1930 року. Яків говорив про необхідність повстання, яке вже підготовлене. У кожному селі й місті існують осередки «Повстанкому визволення України». Проведено роботу з людьми в Головеньках, Нових Млинах, Тростянках і Краснопіллі. Але над ним є старший. Повстанський загін складається із 180 людей, а старший вимагає довести кількісний склад до 250 людей. Організаційною роботою займалися Сергій Шкорбат, Василь Дробинський, Микола Сич, Іван Іванович Василенко, його син Олексій – усі вони заарештовані. А ще Василь Устименко (по вуличному «Сорока»), який перебув під вартою, та зараз він на волі.

Головна мета організації «Повстанком визволення України» – відродження Української Народної Республіки. У Червоній армії є свої люди. Тому повстанці мають достатню кількість зброї. Уся робота «Повстанкому» здійснюється за вказівкою польського генерального штабу. Із Польщі два рази на місяць приїжджають спеціальні люди. У Борзні вони зустрічаються з керівниками організації для настанов. Приміщення їм надає жінка на прізвище Коровкіна (?) (машинописний текст під копірку стертий). Савченко описав її так: на вигляд практично здорова, висока, жвава жіночка. Вона бувала в Головеньках у 1928 або 1929 р. для реєстрації земельних ділянок за податковими листами. Яків Шкорбат головну увагу приділяв Коропу, де був свій загін. Роботою тут керував волосний старшина (прізвища Савченко не назвав). По суті своїй, діяльність Головеньківської організації добре відома Кондратію Нестеренку й Миколі Фесенку, які зараз під вартою.

Наступного дня, 11 грудня 1930 року, допит відновився. За словами Гаврила Терентійовича, а про це він дізнався від Шкорбата, допомогу «Повстанкому» надають червоноармійці, які перебувають у Батурицькому таборі. Зброя також може бути доставлена польськими аеропланами. Так говорив Яків Шкорбат. В організації добре налагоджена вербовка. Завербованими назвав Іллю Олександровича Єременка, Миколу Фесенка й Кіндрата Нестеренка. Савченко додав, що вони під вартою. На цьому допиті він назвав прізвище Киселя, Коропського волосного старшини. Його діяльність поширювалася на Короп, Краснопілля й Карильське. Він також створив осередок у Головеньках.

У ДОПРІ, розповідав Савченко, під час прогулянок він міг розмовляти з Єременком. Ілля наполягав, що не треба давати жодних показань, адже справа «Повстанкому» програна, хоча Головеньківська організація й складається з 200 людей. Треба було тікати. Єременко картав себе за те, що не подався до Польщі, хоч Микола Нестеренко й натякав на це. Щодо Шкорбата, то лише Ілля Єременко знає, де той ховається. Савченко пояснив: він став членом контрреволюційної організації, бо Яків Шкорбат довів несправедливе ставлення до селянства. Тому треба боротися за його права.

25 грудня 1930 року уповноважений оперативно-слідчої групи ГПУ УРСР Резніченко провів очну ставку між Миколою Митрофановичем Фесенком, Кирилом Михайловичем Зарубою і Гаврилом Терентійовичем Савченком. Слідчому важливо було отримати від двох підслідних свідчення того, що М. М. Фесенко є членом контрреволюційної організації в селі Головеньки. І ці показання Резніченко отримав, попри заперечення підслідного. Що стало з ним у подальшому, невідомо.

Того ж дня слідчий провів перехресний допит Іллі Єременка, Гаврила Савченка й Кирила Заруби. Кожний з фігурантів заперечував свою участь у діяльності контрреволюційної організації села Головеньки. Несподівано між Гаврилом Савченком та Іллею Єременком виникла суперечка щодо кількості землі й матеріальних статків. Кожний намагався видати іншого заможнішим господарем. Однак уповноважений Резніченко не зупинив чоловіків. Йому був важливим результат.

На допитах та очних ставках підслідним не були представлені речові докази їхньої злочинної діяльності, хоча Гаврило Савченко називав кількість наявної в них зброї. Так само в ході слідства не були допитані свідки з кола військових, трійка людей, завербованих Гаврилом Терентійовичем, зв'язкова з польським генеральним штабом Коровкіна. Не були проведені очні ставки між свідками й підслідними.

В обвинувальному висновку по справі Савченка лише на основі перехресних допитів і зізнань підслідного Резніченко підсумував, що той дійсно був активним членом повстанської організації «Штаб Повстанкому визволення України» та входив до складу Головеньківського осередку. Туди його завербував Яків Шкорбат, який переховувався від органів слідства. З ним Савченко обговорював плани повстання, здійснення вербування людей, встановлення зв'язків з бійцями Червоної армії, контрреволюційними організаціями, засоби добування зброї. Гаврило Савченко готував втечу з Чернігівського ДОПРУ з Іллею Єременком та іншими підслідними. Очними ставками встановлено, що обвинувачений належав до багатих селян. Його двічі розкуркулювали – у 1919 й 1930 роках. Був позбавлений виборчих прав за експлуатацію найманих робітників.

Пригадується одна притча з Євангелія від Луки. Було в одного чоловіка двоє синів. Молодший син прийшов до батька й попросив виділити йому частину майна. Батько розділив маєтності між синами. За кілька днів молодший подався в далекі краї й там розтринькав усі статки, ведучи розпусне життя. Коли втратив усе й настав великий голод у тій країні, він прибився до одного жителя, який послав його пасти свиней. Молодик радий був наповнювати своє черево тим, що їли свині, але йому й цього не давали. Коли він отямився, то сказав собі: скільки наймитів у батька мого надмірно вживають хліб, а я вмираю з голоду. Тоді вирішив повернутися до нього й попроситися в найми. Коли повернувся, то його батько зрадив і простив сина грішного. Подібне відбувалося в житті українських селян. На одній вулиці жили заможні родини в будинках, критих жерстю й черепицею. Мали землю, яку засівали, сільськогосподарський реманент, свійську худобу, восени збирали непоганий урожай. Мали статки. А навпроти – халупи, з вікон яких дивилися злидні, тому що їхні хазяї не хотіли горбатитися на землі. Тинялися по світах у пошуках легкого хліба. Улітку ще нічого, а з настанням пізньої осені поверталися до рідних поселень, кланялися заможним мужикам і просили взяти їх у робітники. Ладні були за кусень хліба старатися. Хазяїн обійстя брав волоцюг на роботу за договірною платою. Згодом наймані робітники чомусь заявляли, що хотіли б отримувати більше грошей. І тут починалися суперечності між роботодавцем і найманцями, які часто закінчувалися кривавими сутичками. Як підсумовують сучасні історики-дослідники селянського питання, після 1861 року кожна фізично здорова людина, яка любила землю й уміла працювати, могла стати заможною за часи столипінської аграрної реформи. На таких селян у 1920/30-х роках начепили ярлик «куркуля». Учасників і організаторів виступів проти колгоспів віднесли до запеклих класових ворогів і згідно з судовими рішеннями застосовували до них смертну кару або ув'язнення. До таких запеклих ворогів радянської влади уповноважений Резніченко відніс Гаврила Терентійовича Савченка, людська трагедія якого полягала ще й у тому, що він потрапив між двох вогнів – колективізацією й рухом селянського опору насильницьким діям влади. І, так само як і о. Максим, Савченко вагався. З одного боку, приєднався до Головеньківської контрреволюційної організації і хотів боротися за свої права, а з іншого – був нерішучим і дуже мучився.

Гаврило Терентійович виявився порядною людиною. На допитах називав імена лише тих членів організації, які вже знаходилися під вартою або були в бігах і відомі

чекістам. Чи відчув це слідчий Резніченко, важко сказати. А для Савченка уповноважений ГПУ клопотав застосувати у відповідності зі статтею 54-4 КК УРСР вищу міру соціального захисту – розстріл. Ним було додано довідку: речові докази по справі відсутні.

Обвинувальний висновок було складено 9 січня 1931 року. А за вісім днів з'явився ось цей документ: *«Выписка из протокола №6/191 заседания Судебной Тройки при Коллегии ГПУ УССР от 17/1 – 31 г. СЛУШАЛИ: Дело №3905/ан Черниговской Опер. След. Группы ГПУ, по обвин. гр. САВЧЕНКО Гавриила Терентьевича, 42 лет, урож. с. Головеньки, Борзнянского района, по ст. ст. 54-11, 54-2 УК УССР. ПОСТАНОВИЛИ: САВЧЕНКО Гавриила Терентьевича – РАССТРЕЛЯТЬ. Дело сдать в архив»*.

Стаття 54-11 КК УРСР, яку Гаврилові Савченку винесла судова трійка при колегії ГПУ УРСР від 17 січня 1931 року, означала, що він член контрреволюційної організації, а стаття 54-2 КК УРСР – розстріл як учасника збройного повстання. На перший погляд, це суперечило обвинувальному висновку: слідчий просив покарати Г. Т. Савченка за статтею 54-4 КК УРСР – надання допомоги міжнародній буржуазії. За це позбавляли волі на строк не менш як три роки з конфіскацією майна або розстріл. Уповноважений Резніченко обрав розстріл. Таким чином, ніякої суперечності тут немає. Два каральних органи зійшлися на розстрілі.

Виникає питання: яким чином селянин з глибинного українського села налагодив відносини з міжнародною буржуазією за межами своєї країни? Лише тому, що від Якова Шкорбата він почув про жительку Борзни Коровкіну, у будинку якої буцімто зупинялися міфічні емісари польського генерального штабу? Підтвердження цим словам слідство не виявило. Можливо, у цьому полягає причина того, що судова трійка при колегії ГПУ знайшла для Гаврила Савченка більш «реалістичні» статті.

В обвинувальному документі уповноважений ГПУ Резніченко записав, що у Г. Т. Савченка були дружина й п'ятеро дітей. Без жодного імені. Під час підготовки матеріалів до статті з'ясувалося, що в Чернігові проживають онуки Гаврила Терентійовича – Іван Нестерович, Григорій Нестерович і Валентина Нестерівна Москаленки, які зберігають пам'ять і деякі документи про своїх предків. Вони діти Євдокії Гаврилівни Савченко. Її матінку звали Катерина Никифорівна (у дівочтві Ханко). Вона народила ще трьох синів – Григорія, Івана, Петра та дочку Марію. Після арешту чоловіка Катерину Никифорівну викинули з власної домівки. Навіть забрали недопечений хліб. Десять років Катерина Савченко з дітьми поневірялася по чужих хатах. Односельці їх не цуралися і допомагали.

10 вересня 1941 року село Головеньки, яке тоді відносилось до Батуринського району, захопили німецькі окупанти. Розпочалося створення нових органів влади. Районне управління очолив В. А. Горбанівець, який не був задоволений політикою колективізації й радянською владою взагалі⁵. Він виконував усі розпорядження німецької польової комендатури відносно права володіння землею на селі. Особливо щодо повернення майна розкуркуленим селянам. Як зазначає сучасний український історик, професор Юрій Ніколаєць, *«фактично більшість помешкань колишнім куркулям повернути вдалося, а земельні от ділянки отримати було набагато складніше, оскільки німці, не дивлячись на свої обіцянки, перешкоджали передачі землі у приватну власність»*⁶. Так Катерина Савченко знову стала хазяйкою свого будинку і з дітьми оселилася в ньому. Дах був над головою. Вона тяжко працювала, виконуючи всі постанови й розпорядження окупаційної влади, які регламентували аспекти існування селян.

Після війни Катерина Никифорівна намагалася встановити долю свого чоловіка. Писала до різних інстанцій клопотання, але марно. І лише в січні 1956 році отримала казенний папір, в якому було написано, що Гаврило Терентійович Савченко при-

5 Горова А. О. Батурин в умовах німецької окупації через призму повсякденного життя батуринців // Сіверщина в історії України. Глухів-Київ. 2017. Вип.10. С.389-393.

6 Ніколаєць Ю. О. Земельна реформа в умовах окупаційного режиму // Наукові записки [Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]. 2002. Вип.4. С.138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2002_4_36.

близно 12 квітня 1935 року помер від атеросклерозу. Місце смерті не вказувалося. Не вірилося, що у віці сорок шість років можна померти від такої хвороби. Катерина Никифорівна сумнівалася й у той же час згадувала, як приходила до чоловіка в Чернігівський ДОПР, аби забрати його скривавлену білизну.

Відновили пошуки її онуки Григорій та Іван. У 2000 році надійшла невтішна відповідь з Державного архіву Чернігівської області: будь-які документи про Гаврила Терентійовича Савченка відсутні. Такою ж була відповідь і від Галузевого державного архіву СБУ в Києві 2007 року. Річ у тім, що його справа знаходилася в особовому архіві й була засекречена. Розсекречення відбулося 5 липня 2011 року. Це стало можливим завдяки реабілітації Гаврила Терентійовича в 1989 році. У документі «Висновок відносно Савченка Г. Т. за матеріалами карної справи (арх. №51834, т.509)» від 29 червня 1989 року, підписаному старшим радником юстиції прокуратури УРСР В. І. Лісним і заступником начальника слідчого відділу КДБ УРСР підполковником В. І. Пристайком, читаємо, що Гаврило Савченко на момент арешту був селянином-одноосібником, мешкав у Головеньках. Докази злочинної діяльності Савченка в матеріалах його справи відсутні. Постанову судової трійки при колегії ГПУ УРСР було виконано 23 січня 1931 року. Покарання виявилось протиправним, тому Гаврило Терентійович Савченко підпадає під дію статті 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце у період 30-40-х і початку 50-х років».

Викладені в статті факти стали відомі лише у 2018 році, коли на запит авторки публікації з Галузевого державного архіву Служби безпеки України надійшла електронна копія розсекреченої справи Г. Т. Савченка. На долі простого селянина відбулася нелюдськість сталінського режиму з його правоохоронними органами й тих, хто цьому режимові служив.

References

1. Represii proty uchashnykiv antybilshovytskoho rukhu v Ukraini (1917–1925 rr.) (2015): anotovanyi pokazhchyk arkhivnykh kryminalnykh sprav «Osnovnoho» fondu arkhiviv tymchasovoho zberihannia rehionalnykh orhaniv SBU. Kharkiv: Prava liudyny. S.11, 140.
2. Tam samo. S.15, 160–161.
3. Tam samo. S. 157–158.
4. Na shliakhu do pershoho Vseukrainskoho Pravoslavnoho Tserkovnoho Soboru (1987): spohady protodyiakona Vasylia Potiiienka // Martyrolohiia ukrainskykh tserkov. Toronto-Baltymor: Kanada – SShA. T.1. S.99–100.
5. Horova A. O. Baturyn v umovakh nimetskoï okupatsii cherez pryzmu povsiakdennoho zhyttia baturyntsiv (2017) // Sivershchyna v istorii Ukrainy. Hlukhiv-Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Vyp.10. S.389-393.
6. Nikolaiets Yu. O. Zemelna reforma v umovakh okupatsiinoho rezhymu (2002) // Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho]. Vinnytsia. Vyp.4. S.138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz-vdpu_ist_2002_4_36.

Студьонова Людмила Валентинівна – бібліотекар відділу краєзнавства Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, член Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України (м. Чернігів, пр. Миру, 41).

Studionova Lyudmila Valentinivna is a librarian of the Department of Local Lore at the Chernigiv Regional Universal Scientific Library named after V. G. Korolenko, a member of the National Union of Local History Studies of Ukraine, Honored Worker of Culture of Ukraine (Chernihiv, Mira av., 41).

HUMAN DESTINY IN AN ARCHIVE FILE AS A MIRROR OF THE COLLECTIVIZATION POLICY IN THE UKRAINIAN COUNTRY

The article deals with the unification of the peasants of the Borznyi district of the Chernihiv region to counteract the collectivization and destruction of the so-called kulaks (the richest peasants), to which, according to local authorities, belonged to a poorly written peasant Gavrylo Terentievich Savchenko (1888, Jan. 23, 1931) – a native of the village of Holovenky of Borznyi district. This became possible after receipt of the electronic copy of the case of G.T.Savchenko from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, declassified only in 2011. It consists of 13 documents in 20 sheets, which give a precise picture of what happened to a hard-working, wealthy peasant, caring father of a large family who was shot in 1931. However, his family in 1956 was informed that G. T. Savchenko in 1935 died of atherosclerosis.

The author analyzes all documents of this case: a certificate signed by the chairman of the Golovenkiy Village Council of December 28, 1930; Report of the Chekist informer «Lonely»; protocols of interrogations by G. T. Savchenko and those involved in the case; minutes of spectacle rates; indictment; a document about rehabilitation of G. T. Savchenko.

The content of Articles 54-4, 54-11, 54-2 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR, which became a shooting sentence for G. T. Savchenko, is disclosed. They were unlawful.

This is evidenced by the document «Conclusion on SA T. Savchenko on the materials of the criminal case (Arch. No. 5,1834, t.509») of June 29, 1989, signed by V. I. Lisnyi, Senior Advisor of the Prosecutor's Office of the Prosecutor's Office of the Ukrainian SSR, and deputy head of the KGB investigating department USSR, Lieutenant Colonel V.I. Pristaykom.

Thus, the article reveals the mystery of the death of one more person from the millions of victims of Stalin's policy of collectivization in the Ukrainian village.

Key words: *rebel formations, Holovenky counterrevolutionary organization «The insurrection of Ukraine», extraordinary committees, G. T. Savchenko, GPU authorized person Reznichenko, indictment conclusion.*

Дата подання: 14.03.2019.

DOI: 10.5281/zenodo.3253708